

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**“GLOBALLASHUV
DAVRIDA TURLI TIZIMLI TILLAR
MUNOSABATI” MAVZUSIDA**

**XALQARO ILMIY-AMALIY
ANJUMAN MATERIALLARI**

Navoiy-2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI FAKULTETI
O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI**

**“GLOBALLASHUV DAVRIDA TURLI TIZIMLI TILLAR
MUNOSABATI” MAVZUSIDAGI
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
M A T E R I A L L A R I**

IKKINCHI KITOB

Navoiy-2023

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MAS'UL MUHARRIRLARI

N.Murodova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası professori, filologiya fanlari doktori
R.Yusubova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası professori, filologiya fanlari doktori (DSc)

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYANING TAHRIR HAY'ATI

N.Murodova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası professori, filologiya fanlari doktori
R.Yusubova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası professori, filologiya fanlari doktori (DSc)
B.Zaripov	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası mudiri, dotsent, f.f.n.
A.Allaberdiyev	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti fakulteti dekani, dotsent, f.f.f.d. (PhD)
N.Tursunova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
N.Yarashova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori (DSc)
G.Norova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
B.Maxammadov	Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYANING TAQRIZCHILARI

N.Yarashova	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori (DSc)
G.Boltayeva	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, f.f.n.

Maqola va tezislarning ilmiy saviyasi, ma'lumotlarning haqqoniyligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

Shaxsning ichki dunyosini “chizish” essedagi mantiq yo‘nalishiga bo‘ysunadi. Adib tashqi tasvirga nisbatan ichki, ya’ni ma’naviy qiyofa tasvirida bor mahoratini namoyish qiladi. Tasvir jarayonida essenavilar so‘zlarni tanlab-tanlab “ishga soladi”. Har bir so‘z, har bir ibora, har bir maqol bevosita yoki bilvosita, portret tasviridagidan farqli o‘laroq, ichki tasvir uchun xizmat qiladi.

O‘QISH SAVODXONLIGINING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

*Normuminova Dilobar Nuriddinovna,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti*

Annotatsiya: mazkur maqolada o‘qish savodxonligining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, strategiyalar, o‘qib tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish, qolaversa matn bilan ishlash malakalari xususida fikr bildirilgan. O‘qish savodxonligini rivojlantirishda matn ustida ishlash ko‘nikmalari tahlil qilingan. O‘qish va Tushunish o‘rtasidagi farqlar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: savodxonlik, tushunish, metakognisiya, fonemik ong, leksik sifat, kognitiv jarayon

Annotation: This article discusses the factors, strategies, reading comprehension skills, and text handling skills that influence the development of reading literacy. Text processing skills are analyzed in the development of growth literacy. The differences between reading and comprehension are revealed.

Keywords: literacy, comprehension, cognitive process, metacognition, phonemic consciousness, lexical quality.

O‘qish, tushunish endi har bir o‘quvchi uchun interaktiv, strategik va moslashuvchan bo‘lgan jarayon hisoblanadi. O‘qib tushunish darhol o‘rganilmaydi, bu vaqt ichida o‘rganiladigan jarayondir. Tushunish o‘qilgan narsadan ma’no yaratishni o‘z ichiga oladi. O‘qish bu yozilgan nutqni tushunish jarayoni. Tilshunoslik nuqtai nazaridan tushunish subleksik va leksik elementlardan iborat. So‘nggi tadqiqotlar, psixolingvistika, shuni ko‘rsatadiki, matnni tushunish uchun o‘quvchi metalingvistikaga ega bo‘lishi kerak. Metalingvistik ongni aniqlashda Lorik va Torok & Hodi tadqiqot olib borgan. Tilni obyekt sifatida o‘ylash va uni ongli ravishda boshqarish tushunish qobiliyatini shakllantiradi.

Metakognisiya o‘z fikrlaringiz haqida o‘ylashdir. Lug‘at va so‘z ma’nosini tushunishni osonlashtiradigan muhim omildir. Perfetti “Leksik sifat gipotezasi”ni ishlab chiqdi, bu esa o‘qish qobiliyatlari imlo, fonologiya, morfologiya va so‘zning ma’nosi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

O‘qish odamning atrofidagi hamma narsani o‘rganishi uchun eng muhim qobiliyatlardan biri va boshlang‘ich nuqtasi. Bu maktabda va butun hayot davomida o‘rganish uchun juda muhimdir. Bu ko‘nikma o‘quvchilarga matn, tasvirlar va ularning xabarlarini tushunish, e’tiqodlar, amaliyotlar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish va ularning keyingi avlodga o‘tishini ta’minlash hamda oldingi tajribalarini yangilari bilan bog‘lash imkonini beradi. Ingliz olimi Aleksandr aytganidek, “O‘qish bugungi kunda har qachongidan ham muhimroqdir, chunki bilimli fuqaro bo‘lish, tanlagan kasbida muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir. [Aleksandr, 2007: 66].

O‘qish va tushunish ikki xil narsadir, lekin ajralmas. O‘qishning o‘zi tushunishdir. Agar ma’lumot qayta ishlanmasa, tushunish amalga oshmagan bo‘lsa, demak o‘qish sodir

bo'lmagan. Bernardezga ko'ra, "o'qish bosma so'zlar yoki yozma belgilarning ma'nosini bilish va tushunish san'ati, shuning uchun o'qish aniq tushunishdir". Melon-Galvez va Dela Cerna fikriga ko'ra, tushunish so'zi lotincha "prehendere" so'zidan olingan bo'lib, "ushlash" degan ma'noni anglatadi, bu tushunish san'ati yoki qobiliyatidir.[Gina Cervitte, 2001: 25].

Bernardez tushunishning to'rtta darajasini tasniflagan: so'zma-so'z, izohlash darajasi, tanqidiy daraja va qo'llash darajasi.

So'zma-so'z darajada, o'quvchilar o'qigan narsalarining asosiy ma'lumotlarini tushunishlari kerak, bu hikoyadagi qahramonlarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi daraja, talqin qilish, izohlash darajasi, bunda o'quvchilar o'qish parchasida yozuvchining ma'lum bir vaziyatga nisbatan nimani nazarda tutmoqchi ekanligini bilishlari kutiladi.

Tanqidiy darajada o'quvchilar yozuvchining ishini muhokama qilishlari yoki tanqid qilishlari kerak. Misol uchun, o'qituvchi o'quvchilardan yozma ish uchun oxiri yoki sarlavhasi mos keladimi yoki yo'qligini so'rashi mumkin va ular javoblarini asoslashlari kerak.

So'nggi darajada o'quvchilar o'qiganlarini turli xil tadbirlar orqali qo'llashlari kutiladi. Masalan, o'quvchilar ma'lum bir yozma ish mavzusi haqida qisqacha matn yozadilar.

O'qish va matndagi ma'lumotlarni tushunish orqali tushunish rivojlandi. Tushunishni rivojlantirish o'quvchilardan hikoya va izohli matnni tahlil qilish, izohlash va javob berish talab qilinadi. [Bernardez, 2009: 36].

So'z ma'nosini bilish va matnni tushunish o'qish tushunchasining muhim elementlari hisoblanadi. O'quvchi o'zi o'qigan so'zlarni tushunmasa, u butun matnni tushunmaydi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'quvchilar matnlarda uchraydigan potentsial noma'lum so'zlarni aniqlashi va yangi so'zlarning ma'nosini tushunishi uchun kontekstli maslahatlar berishga yordam berishlari mumkin.

O'qish savodxonligini rivojlantirish uchun foydali strategiyalar:

–talabalar qog'oz va qalam bilan o'qishi kerak. Ular taxmin qiladigan yoki tushunadigan narsalarni eslatib qo'yishadi. Ular savollarni yozishi, barcha ta'kidlangan so'zlarning ro'yxatini tuzishi, aniqlanishlari kerak bo'lgan biron-bir notanish atamani topishi kerak. Bu sinfda keyinroq muhokama qilish uchun tayyorgarlikda ham yordam beradi;

–talabalar matn muallifi tomonidan taqdim etilgan maslahatlardan foydalanishlari kerak. Kontekstli maslahatlarga, ya'ni bilmasligi mumkin bo'lgan so'zlardan oldin yoki keyin to'g'ridan-to'g'ri so'z yoki iboraga qarashlari mumkin.

–kontekstli maslahatlar quyidagicha bo'lishi mumkin: Ildizlar va qo'shimchalar, so'zning kelib chiqishi, kontrast (so'zning qanday so'z bilan solishtirilganligini yoki gapning boshqa so'z bilan solishtirilishini bilish)mantiq (noma'lum so'zni tushunish uchun jumlaning qolgan qismini hisobga olgan holda ta'rif (so'zga mos keladigan izohni ishlatish) misol yoki tasvir;

–Grammatika, so'zning ma'nosini yaxshiroq tushunish uchun jumlada so'z qanday ma'no anglatishini aniqlash.

–PQRRni amaliyotga tatbiq etish.Bu to'rtta bosqichdan iboratdir. Preview, Question, Read, Reflect, Read and Review. Ko'rib chiqish, o'quvchilarga umumiy ma'lumotni olish uchun materialni tekshiradi. O'quvchilar o'qiyotganda o'zlariga savol berishlari kerak. Matnni o'qiyotganda o'quvchilar vaqti-vaqti bilan o'qishni to'xtatib, o'qiganlarini umumlashtirishi kerak. Xulosa yaratishda talabalar eng muhim g'oyalarni integratsiyalash

va matn axborotidan umumlashtiradilar. Muhim fikrlarni ahamiyatsiz yoki ahamiyatliarga ajratish kerak. Xulosa tuzish va umumlashtirish amaliyotni yanada tushunarli qiladi.

Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati o'quvchilarning o'qish savodxonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Odatda bir yoki ikki bolali oilalarning bolalari yaxshiroq tushunishadi.

Bolaning o'qish qobiliyatiga ko'plab omillar, jumladan, boshlang'ich bilim, uy muhiti, maktab tajribasi va qiziqish darajasi ta'sir qilishi mumkin. Biroq, sof o'qish qobiliyati bolaning beshta erta savodxonlik qobiliyatiga ega bo'lgan muvaffaqiyati bilan bevosita bo'liqdir; fonemik xabardorlik, alifbo printsiplari, ravonlik, so'z boyligi va tushunish. Ota-onalar va o'qituvchilar ushbu beshta asosiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'qish savodxonligini oshishiga ko'mak berishadi.

Fonemik ong – bu tovushlarni eshitish va og'zaki boshqarish qobiliyati. Bu mahorat butunlay og'zaki, yozma emas, til bilan amalga oshiriladi. Kuchli fonematik ongga ega bo'lgan bolalar o'qish paytida so'zlarni yaxshiroq aytishadi. Fonemik tushuncha so'zlarni alohida tovushlarga bo'lish, so'zlarni hosil qilish uchun tovushlarni aralashtirish, jummlalar bilan so'zlarni tanib olish, bo'g'inlarni ajratish va qofiyali so'zlarni aniqlash va ishlab chiqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Alifbo tamoyili harflarni tanib olish, so'zlarning alohida harflardan yasalganligini tushunish va tovushlarni bosma harflar bilan bog'lash qobiliyatini o'z ichiga oladi. So'zlarni dekodlash yoki ovoz chiqarib aytish alifbo printsiplari bilan bog'liq bo'lgan muhim mahoratdir.

Ravon o'qish o'quvchining o'qish aniqligi va tezligini o'z ichiga oladi. Ravon o'qiydigan o'quvchi matnni to'g'ri, tez va mos ovoz ohangida o'qiy oladi. Ravon o'qish o'quvchilar uchun yanada yoqimli va tajribaga ega bo'ladi. Ravon o'qiydiganlar odatda deyarli hech qanday qiyinchiliksiz o'qiy oladilar. Bu ularga so'zlarni dekodlash va tanib olishdan farqli ravishda tushunish va lug'atga o'z sa'y-harakatlarini jamlash imkonini beradi. Talaba matndan ma'no topadigan malakali o'quvchi bo'lishi uchun u birinchi navbatda ravon o'quvchi bo'lishi kerak.

Lug'at o'qish paytida so'zlardan ma'no olishni o'z ichiga oladi. Aslini olganda, o'quvchi parcha ichidagi so'zlarni tushunmasdan, matndan ma'noni tushuna olmaydi yoki tuza olmaydi. So'z boyligi kuchli bo'lgan bola yanada ravon va maqsadli o'qiy oladi. So'z boyligi har kuni suhbat, o'qish, to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalar va hayotiy tajribalar orqali o'sib boradi. Bolalarga har kuni ovoz chiqarib o'qish va tanlangan so'zlarni aniq o'rgatish kuchli lug'at bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Gaplarni tushunish uchun so'zlarni aniqlash juda muhimdir. Matnni o'qish individual so'zlarni aniqlash bilan boshlanadi. O'quvchi har bir jumlaning ma'nosini birlashtirishi va baholashi kerak.

O'qish savodxonligini rivojlantirishda ushbu omillar samarali natija beradi. Ona tili darsliklarida beriladigan matnlarni nafaqat qoidalarga ko'ra, balki grammatikani aralashtirmagan holda ham tahlil qilish, o'quvchilar matnda ishlatilgan so'zlarning o'z ma'nosini anglay olishlari yoki anglamaganliklariga e'tibor berish, bilim darajalarini aniqlash va to'g'ri yo'nalish berish lozim. Zero, bola grammatik qoidalarsiz va badiiy ifodalarsiz ham o'z fikrini bildirsa o'sin, o'qilgan yoki eshtilgan ma'lumotni to'g'ri tahlil qila o'sin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, R. C., & Freebody, P. Vocabulary knowledge. In: J. T. Guthrie (Ed.), Comprehension and Teaching: Research Reviews. Newark, DE: International Reading Association. 1981

116	Асрарова М. У обучение студентов красноречию в вузе	397
117	Сайидова С. Коммуникативный подход к изучению иностранного языка при сочетании интерактивных методов и технологий обучения	399
118	Kurbanova Z. “Tushda kechgan umrlar”, “Ikki eshik orasi” asarlarida qo‘llanilgan frazemalarning mazmun plani	402
119	Xurramova D. Oqova suv va uni tozalash tizimi terminlari xususida	406
120	Шарапова Д. Пространство полей и степей в лирике м.цветаевой	408
121	O‘ktamova Sh. Ta’lim jarayonini tizimli yondashuv asosida tashkil etish	410
122	Рахматуллаева И. Формирование межкультурной компетенции учащихся в образовательном процессе	412
123	Xolmuminova D. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarini tashkil qilishning nazariy asoslari	415
124	Xakimova D. O‘zbek tili (ta’lim boshqa tillarda) fani darslarida ro‘lli o‘yinlar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari	419
125	Xidirova D. “Majolis un-nafois” - birinchi o‘zbek tazkirasi	423
126	Uktamova N. O‘zbek tilshunosligida lingvokulturologik o‘xshatishlar	426
127	Mamitova M. Umumta’lim maktablarida mumtoz adabiyot o‘qitishning hozirgi kundagi holati va mazmunini belgilash tamoyillari	430
128	Turanazarova N. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishga mo‘ljallangan mashqlar	436
129	Тешаева М. Нофаол лексик бирликларнинг таснифий хусусиятлари	440
130	Sa’dullayeva U., Shodiyeva R. Esse badiiy-publitsistik janr sifatida	441
131	Normuminova D. O‘qish savodxonligining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar	445
132	Abduraxmonova D. O‘zbek xaqi og‘zaki ijodida ro‘mol ramzi	448
133	Baxriddinova Y. Ilmiy rahbar: dotsent R.S.Nuritdinova Nutqiy muloqotda baho munosabatining ifodalanishi	450
134	Темирова А.	453

	Науч. рук.: ст. преп. Гафурова А. З. Особенности литературного процесса XX века.	
135	Qandimova I. Luqmon Bo‘rixon asarlarida inson taqdiri masalasi	455
136	Hamidova M. Bobur lirikasining xarakterli xususiyatlari	458
137	Jo‘rayeva F. Ilmiy rahbar: f.f.d. (PhD), dots. M.Jo‘rayev Ulug‘bek Hamdam ijodida ijtimoiy muhit va inson ruhiyati tasviri	460
138	Davronova S. Komparavistika va jahon tilshunosligi	463
139	Дарвишалиева М. Шевалардаги айрим фонетик жараёнлар (Наманган вилояти Мингбулок шеваси мисолида)	470
140	Rajabboyeva S. Oilaviy-maiyshiy marosimlar va ularning hududlarda o‘tkazilishi xususida	474
141	Mamaradjabova O. Ilmiy rahbar: dots. Rashidova U. “Bosh” komponentli iboralar o‘rtasida semantik munosabatlar	476
142	Nunnanova G. The emergence of gender in nonverbal communication	478
143	Hasanova X. Fantaziya janridagi asarlarining ilmiy va nazariy qirralari	480
144	Usmonova U. O‘zbek tili ergonomiyasida zamonaviy nomlanish tamoyillarining voqelanishiga doir (Qarshi shahar ergonomlari misolida)	482
145	Usmonova R. Umumta’lim maktabida darslarda ta’limning noan’anaviy shakllaridan foydalanish	486
146	Ochilova N. The use of the stylistic device of antonomasia in literary works	488
147	Хакимова Н. Мотивация младших школьников с разной успеваемостью	490
148	Sanoyeva N. Boburning lingvistik qarashlari	492
149	Xoliqova S. Usmon Nosir she’riyatida vatanparvarlik g‘oyalari hamda uning poetik xususiyatlari	493
150	Sulaymonova N. Navoiy «Muqbil va Mudbir» hikoyasini o‘rgatishda innovatsion yondashuv orqali o‘quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish	495
151	Safarova N. Ilmiy rahbar: f.f.d. (DSc) N.J.Yarashova	500